

אמנון נבות

שאלה: לאחרונה יצאורלאור מספר רומאנים, פריעטם של מספרים מרכזיים (א"ב יהושע, ע. עוז, י. קניוק). מה דעתך על הרומאנים הללו?

תשובה: ייאמרו כאן מילים קשות. כל היבט סינאופטי על הצבר הרומאנים הללו בכללם מראה, כך נראה לי, פחות או יותר, משהו בבחינת 'עיצומה של הרגרסיה'. והגרסיה הזאת אינה תהליך שמדדיו העקרוניים הם שאלות פואטיות כלליות, אלא חמור מזאת - תהליך של התדלדלות בסיסית ברמת הכתיבה הבסיסית, בתשתיות. ההקשרים המבוקרים הם במיקרה זה פרודתיים, רמה של משפט, פיסקה, יחידה לשונית, ובידודה של אנאלוגיה, זאוגמה לשונית אחת מתוך ההצבר יוכיח את הכירסום שבתשתית כולה.

ואולם צריך להפריד. ועיקרה של ההפרדה הוא בין נקיטות העמדה הספרותיות של עוז ויהושע מצד אחד, לבין מסת המילים של יורם קניוק מצד שני. אותו היבט סינאופטי המוזכר כאן, אכן מבודד את קניוק בתורת המספר היותר מצפוני, זה אשר מוכן לגותר פחות והמדובר הוא בווייתורים פנימיים בשכר הישגו של איזה קורא מידי, מודע למחצה, שהוא עיקרו של פורום הקוראים של המספרים האחרים. וכשמדובר בויתור, אין ב'יהודי האחרון' שום ויתור, החל בקנימידה עלילתיים (ריכוז כל עלילותיו של קניוק וטיפול מחודש בהם) וכלה בדרכי כתיבה ספיראליות, הפעלה ויבראטיבית של הלשון, מתח לשוני גבוה, כל אלה הם רק חלק מהמאפיינים.

אין בכל זה כדי להמעיט בבעיות הפנימיות הספרותיות, אך גם בזו שתסומן כחוקי ספרותית, קואורדינאטות המתוות פחות או יותר טיפול קשה בבעיות קונטרורסיאליות. מאידך גיסא עלול להתעורר ויכוח ערכי - האם הטיפול הפרטני בנושאים האמורים ייאמד אירזוק בקנימידה אקומולטיביים, העלולים לקיים ויתור מסוים על עומק, או אולי זוהי מסקנה נחפזת מדי, והיא תולדה של הטעיה אופטית, הנוצרת כתוצאה מהצבר החומרים הענק הזה. כבר טענתי במקום אחר שיקשה לאמוד את הדברים באופן מידי. והפוקוס, הוא דבר שיווצר במהלך הזמן. צריך לבדוק את האימפקט של הדברים, כיצד הוא פועל ומתפעל בתוך מערכת התעלות הצרה והסבוכה של הספרות הנכתבת כאן ועכשיו.

אין להמעיט, אגב, בחשיבותו של הקושי הטכני, שבניסיון השליטה על מסה ענקית כזאת (של קניוק). קושי המוצב בפני קוראיה, אך גם ובעיקר בפני המספר. מעל לכול - ההיבטים המיבניים של הרומאן (ואני מודע לאפקט הלאימספק של ההגדרה בהקשר זה - 'רומאן') אשר למראית עין הם הם הבעייתיים ביותר - המיבנה הכמריאניקולופדי, המפעיל במפורש

את הרומאן לאורך ולרוחב. המודל הקרוב ביותר שאני מעלה בדעתי לנקיטת העמדה הספרותית הזאת, יימדד פחות או יותר בקניהמידה המיבניים של 'מובי דיק', וקיימת קירבה מסויימת למיבנה הסריאלי - הפרוע במתכוון בדרכי המימוש של הספורה האמריקאית בת עשרים השנים האחרונות. (ברת'למי, וונגוט, ת. פינצ'ן, מילר, וכו'). אם נדלג לרגע דילוג נחפו לשאלה 3, ויש לדברים מימד סימפטומאטי - איני סבור שרובה של הביקורת הנכתבת כאן 'פתרה' פיתרון ממשי את הסיבוך שהעמיד לפניה קניוק, והסיבוך כולל בתוכו גם הסתבכות עצמית של קניוק עצמו, אך הוא מתגלה גם במדידת היקפה של התרחשות מרכזית בספרות. היבט אירוני מסוים של העניין הוא בעצם ההצטיידות בזכוכית מגדלת, בעת שקניהמידה של ההתרחשות מחייבים אינדיקאטורים אחרים. איני מוציא מתוך הכשל הזה גם את עצמי.

הדברים מתבהרים ונעשים קלים להפליא בעת שהמדובר הוא בשתי ההתרחשויות האחרות שבתוך הקאנון. ראשית אעסוק במאפיינים, או בסימון קואורדינטות, של ההתרחשות ה"משותפת" הזאת. 'מנוחה נכונה' לע. עוז, ו'גירושים מאוחרים' לא.ב. 'הושע', שניהם כאחד אינם מעמידים קושי פואטי ממשי, ואם נחרוג שוב לכיוון שאלה 3 נראה לי כל מערך האינטרפרטציות שהעמידו מבקרים אחרים, המקשרים, באופן כפייתי את הטכסט עם מוקדים פנימיים בהוויה הפוליטית או המנטאלית, כנלעג. כמין מירוצ' בתוך וואקום שלאחר עגנון. הם עצמם, אגב, יוצריו הראשיים.

אם כן, שני מאפיינים מידיים: המדובר הוא ברומאנים סינתטיים, שכל מלה בהם נמדת במשורה. כל שורה, כל היפרבולה, כל קומפוננט לשוני, כל זאוגמה, כל אנאלוגיה, מטופטפת פנימה כמו בטיפטפה. התהליך כולו הוא גלוי ולבטח גם מודע, ונעשה ברמות הירודות של העניין למין דיאלוג פרטי ועקיף בין מבקרים מסוימים למספרים המוזכרים. ייאמר כאן דבר נוסף, חמור לא פחות: התחושה המלווה את מהלך הקריאה, בעיקר מתוך היבט מוכלל, המביא בחשבון עבודות קודמות ומוקדמות של המספרים הנידונים, היא של התדלדלות, וגרוע מן ההתדלדלות הוא ניסיון ההחיה באמצעות הזרקה של חומרים קונטראורסיאליים וכגון קונטראורסיאליים. אם נעמיד את הדברים במישור מידי, אפילו פשטני - איני מאמין במירב המילים שנכתבו ברומאנים 'גירושים מאוחרים' ו'מנוחה נכונה'.

מאפיין שני, והוא בעל משמעויות רבות ושונות בקונטקסט רחב - הוא חזרה מסוימת אל עבר קווי הגבול של הכתיבה הריאליסטית, או לפחות, אימוץ מודלים ריאליסטיים והבאתם בחשבון בתהליך הכתיבה. אין בכך כדי להפתיע קורא מודע. קוורום של מספרים (ע.ב. כרמון, ע. עוז) הגיעו לקצה מיגבלותיהם מצידו האחר של השדה, ועכשיו הם חוצים חצייה שפופה למדי אל צידו השני של המגרש. עיון חוזר ב'שדות מגנטיים' וב'עד מוות', יוכיח כי הם הגיעו לקצה גבול היכולת האישית בשלב הזה, כאשר המודד הוא כל הנגדה לסיפורת ריאליסטית והספקטרום שלה. א.ב. יהושע, אגב, החל את התהליך הרבה יותר מוקדם, וברטרופסקטיבה, מובהר מקומו בסיפורת הנכתבת כאן בתור סמן. התהליך החל פועל במלוא עוצמתו ב'בסיס טילים 812', והגיע לשיאו ב'המאהב'.

מאפיין שלישי, הקשור בלי הפרד עם זה הקודם לו, מהווה סיבה ומסובב שלו, ואולי גם המניע העיקרי לתהליך שאחת מתוצאותיו היא, כאמור, חזרה אל קנימדיה של ריאליזם והספקטרום שלו, מאפיין אשר היבט ביקורתי שפוי ומאוון לא ינקוט כלפיו השללה אפריורי ובכל תנאי - הוא מין 'שור קו' של מספר וקהל-קוראים מידי; א.ב. יהושע החל להיות מודע לקהל קוראיו, לנטייותיו, למיגבלותיו, לסף הקליטה שלו. הוא מביא אותם בחשבון. הוא כותב עליהם, ואולי גם אותם. נוצרת, איפוא, מערכת יחסיגומלין מעניינת בזכות עצמה, הגם שיש לדבר היבט חוץ-ספרותי מפורט, שניתן לאמוד אותו כמישחק של מראות הפוכות. דברים

דומים ייאמרו גם לגבי עמוס עוז, שכתב את 'מנוחה נכונה' מתוך ציפייה לריאקציה מיידית של קהל-מטרה" ברור, ואני מניח שגם מתוך מחשבה אחרת - קהל-הקוראים המידי ימצא לדברים תהודה שתוביל את הדברים מעבר לקהל המסוים. עמוס עוז לא הסתפק בכך, ושלח זיקות עוקפות אל עבר קהל אחר, הרבה יותר גדול. נעלה מכל ספק, שקשר ישיר ומידי כליכך, ההולך ונוצר כאן, על כל המקדמים החיוביים שבו, עלול להוביל, ובמידה רבה הוביל, להשטחה.

ממישור ביקורתי מידי, שהוא מסקנה ישירה ומיידית של כל הנאמר כאן, קל לפטור את 'גירושים מאוחרים' כמייצג שבו כל התהליכים האמורים הגיעו למירב האפקטיביות, כאשר המילה 'אפקטיביות' היא כמובן השללתי מוחלט. ואולם יש להיזהר מלהיחפו בשיפוט ערכי. נראה לי בעליל, כי בכלזאת אין הרומאן הזה מסמן אך-זרק היתפשות אל השטחי, וגרוע מזה, אל המידי. וההוכחה החלקית לכך היא ניסיון העימות והאימוץ של מודלים פוקנריים, שהם לדעתי מן הקשים והבעייתיים ביותר בספרות המודרנית. עצם העימות והאימוץ הזה, שהוא בחלקו גם אימוץ פנימי, הריחו מחד גיסא גורם לרומאן חוסר-אחידות ויוצר מפולות קשות (השוואה בין המונולוג של דני לבין המונולוג של בנג'י מ'הקול והזעם' תוכיח זאת) ומאידך גיסא, למרות שעיצומו של העימות הוא בין כוחות לאשוויים, נוצרים בכלזאת ממדים אחרים, הגורמים באיזה אופן לעיבוי המיבדה.

אנסה להדגים את דבריי באופן ציורי במקצת: זה כמו קונצ'רטו כפול לשני כינורות, בו מעמידים במקום אחד הכינורות כלי אחר, בעל פוטנציאל אחר ומיגבלות אחרות. נוצר, איפוא, חוסר התאם, הקשור במישרין למיגבלותיו של הכלי החרג. לפעמים, וזאת בנדיר, נוצר איזה התאם. לרוב נוצר דבר שונה, שיש לו היבטים קשים לאו דווקא מבחינתה של בדיקה ערכית, אלא בגלל בעיות לאפתורות במישורים של ביצוע. ברגעים נדירים של התאם מקנה הכינור הראשי עוצמה, ואכן, קיימים ברומאן כמה מוקדים של עוצמה, שנוצרה כתוצאה של עימות, אם כי התהליך הוא בוגדני למדי, ובדרך כלל התוצאה היא מפולת. ואולי לא המפולת היא עצם העניין, אלא מקומות אחרים, בהם עוקף א.ב. יהושע את המפולת באופן אלגנטי, אבל שיקרי לחלוטין. במילים ברורות: א.ב. יהושע הכליב את המודל הפוקנרי כאילו עם 'דאלאס', ושילם מחיר יקר למדי - היה עליו לגזור הרבה מאוד פינות.

צריך לקחת בחשבון שמודל אינו איזה פיגורה המשוטטת באוויר המופשט ונוטלים ומתאימים. המודל הפוקנרי קשור בתימאטיקה מסוימת, בסוג מסוים ומיוחד של תהליכים (במאמרי-ביקורת אחד הישויות את התהליך האמור לתסיסה של ריקבון), באטמוספירה או בסוג של אטמוספירה. א.ב. יהושע פועל מבחינה זו די בתוך וואקום.

עצם הניסיון, באמצעות החיכוך, זה הפנימי וזה החיצוני הנוצר מתוכו, אינו מאפשר, כאמור, לפטור את הרומאן הנדון כהתרחשות רדודה בלבד. השאלה הנשאלת כאן היא באם יהיה לאקספרימנט הקשה והמוקשה הזה איזה המשך. במילים אחרות: אני מתייחס (וייקל על רבים לתקוף אותי על כך במידה רבה של צדק) ל'גירושים מאוחרים' כלאקספרימנט תשתיתי מסוים, עיקרה של הבעיה מתמקדת עכשיו בשאלה האם אין 'גירושים מאוחרים' יותר בתור קוריוז בודד, ואזי כל חוסר-הרצינות שבעניין ייחשף כלבנים צואים, או לחילופין מתכוון א.ב. יהושע לחזור ולנסות את המודלים הסבוכים הללו, ואז יובהר הקשר הרציני של הרומאן. מאליו יובן שעל א.ב. יהושע יהיה גם לשלם את מחיר הרצינות, והוא כולל ויתור מסקני ומידי על מערכת יחסים שפיתח עם קהל-קוראים (שכונה כאן 'מודע למחצה'), על המיידיות שבדבר, על הקלות ועל יתר המאפיינים שהותוו כאן ביד רחבה. ייאמר כאן במפורש דבר ברור וידוע - הדבר כולל ויתור וביטול ערכו של הרובד העליון, השטחי,

המאופיין מיידית ומקושר מיידית, שזכה לשיכלול גדול ב'המאהב' ולא פחות מזה ב'גירושים מאוחרים', ועיקר הסיכון הוא, בעצם, עבודה בתוך וואקום. נגדיר שוב את השאלה: האם ייצור, לבסוף, א.ב. יהושע סינתזה מעניינת, או אולי יישאר 'גירושים מאוחרים' בגדר קוריוז שיאיר את א.ב. יהושע באור בלתינעים עד מאוד. בכל זה סומן אך קצה של תהליך, והמסקנה ממנו, לכל כיוון אפשרי, ברורה לכל: הלכה המלוטשת תיהפך להיות טיפול בתכנים שמתחת לפני השטח. השומן הפסיכולוגיסטי ייהפך להיות עיסוק בארכיטיפים. מקרא חוזר בכל הדברים הנכתבים כאן יאיר אותם כהיפותזות הכופות הר כגיגית, ואולי גם את ממדי ההימור שאין לו על מה לסמוך בשדה עצמו.

בעוד אני מהמר על פוטנציאל-כתיבה מסוים ברוח הספורט הגמבלרי המתקיים כאן ברמה לאומית, שונים הדברים ברומאן החדש של עמוס עוז. יש לקבוע בצער שאין בו אפילו פוטנציאל למהמר ספרותי בריקיימא. התחושה היא שב'מנוחה נכונה' הגיע עמוס עוז אל קצה המיגבלות. מלבד כל התהליכים השליליים שסומנו למעלה (רומאן סינתטי, מערך תימות היוצר רושם מפוברק, הזרקה שיטתית של חומרים קונטראוורסיאליים למראית עין, עלימנת שיתפסו באופן מידי את עיני הקורא המודע למחצה, וכיוצא בזה מאפיינים) מדובר כאן בטיפול חוזר ולא'מעניין משום בחינה בקוויההיקף של 'מקום אחר'. ייאמר כאן שאם ב'מקום אחר' היתה לפחות איזה אותנטיות, או ליתר דיוק - האותנטיות לא היתה רלוואנטית או לארגומנט האיל והוא נכתב בשנות השישים, על שנות השישים, הרי שב'מנוחה נכונה' חופף הכשל האמנותי גם את המימד הזה - הקניית עוצמה סגולית לתקופה מהיבט רטרופסקטיבי, וכאן מצוי הכשל הראשי בעניין. (אך אני מודע לטענות - למשל, של עורך 'עכשיו' - כי 'מנוחה נכונה' הוא טכסט חזק יותר מ'מקום אחר').

מקרא ברומאן של עוז מגלה תבנית סבוכה ללא צורך, טכניקה מיותרת: כל מערך הפעולה הפנימי של הדברים גלוי לעין באופן בלתינעים עד מאוד. מערך הקישורים אל מציאות מדומיינת, הסיבוך הארוטי הסבוך למראית עין והפשטני למעשה, ואולי צריך לדייק ולומר כי החשיבה המפעילה את הסיבוך הזה היא פשטנית, ובהקשר רחב יותר - היא מגלה סוג מיוחד של כשל המלווה את הקיבוץ וקשור בקומפלכס שלם של מערך ציפיות מול מימוש. זוהי נקודת-מוקד יחידה בה מתווה עמוס עוז פער ממשי, ואולם הטיפול בו ברמות המודעות של העניין הוא עלוב.

למראית עין מנסה עמוס עוז להתגדר בתוך היקף עיגול נושאי מצומצם, ואולי גם חותר להגדרה ז'אנרית חדשה-ישנה, ז'אנר רומן-הקיבוץ. למעשה הוא משגר זיקות מכל הכיוונים לכל הכיוונים. הקריאה ברומאן אינה יוצרת תהודה ממשית. השומן הפסיכולוגיסטי המאפיין את א.ב. יהושע הופך כאן למין שומן לשוני, המצטרף למאפיין נוסף, המלווה את כתיבתו של עוז לכל אורכה - טון, או חציטון, מלודראמטי. כל זה עוטף את חומרי הסיפור במין שמיכה עבה, היוצרת מראית עין של עיבוי. ובאשר למעגל הנושאי הראשי, הקיבוץ - כאן נוצרת בעייה כפולה, שנגדיר אותה כמין אוטיזם כפול: גם זה של הקיבוץ כמייצג ממשי של התרחשות קיומית כלשהי, גם של המספר המשרטט דברים רחוקים, או למצער, נתפשים כרחוקים מן הדעת, כאילו התרחשו בעולם אחר. שוב, צריך לבדוק את המושגים ואת ההנחות הנכתבות כאן, ויגדרו הדברים כך: באמרי 'התרחשות קיומית', האם יש בדברים ממש, או אולי מדובר בהטעייה אופטית שהז'אנר כולו יצר אותה בבחינת מראית עין? במהלכה של כתיבת רצנויה על הספר עשיתי שימוש בקומפוננט לשוני, 'קירות זכוכית', או אקווריריום. גלוי לעין, שקוף, וחדל מלעניין לאחר פרק זמן קצר.

צריך לחזור ולהגדיר. הואיל ובתורת 'אמן מבצע', למד עמוס עוז את מלאכתו, אחז

בכמות רבה של טכניקות עיבוי (שימוש בדמות ה"רזונר", טכניקה "ראשומונית", שימוש זהיר ומדויק בנקודת תצפית וכו') עלולה להיווצר כאן מראית-עין של שדה-התרחשות רחב. הא ראייה, כיצד נתפשו חלק ממבקרי הספרות לאינטרפרטציות, מערך שלם של ניתוח ספרותי פשטני. שוב, אין לבוא בטענות אל עמוס עוז בשל מיגבלותיו התימאטיות והלשוניות. אפשר אפילו לקרוא בו. הוא נוח, הוא עגול, הוא מתרחש במקום אחר ובשל כך לאירלוואנטי.

על־מנת לסכם את הדיון, שרובו ככולו עיסוק במראיות-עין ובהימורים למיניהם ייאמר כי הנדרש ברגע זה הוא אולי סולם יותר נמוך של מערכת ציפיות. והדברים אמורים לא רק מהאספקט הביקורתי של העניין, כי בו מצויה עיקר האשמה - הוא מערכת-ציפיות גבוהה זו וכפה אתה בבחינת הר כגיגית, אלא גם ובעיקר מדובר בניסיונם של כמה מספרים לדלג על משוכת המיגבלות ולקיים רמת-יומרה גבוהה. גם בכך אין רע מיוחד, אלא שהדברים נעשים במסיגרת המשלמת חוב כבד לז'אנר, לקהילקוראים מידי, על־מנת שייוצר בכלזאת התאם עם כושר קליטה של קורא ("קהל מטרה"), באופן שרוצים לאכול את העוגה ולהותיר אותה שלמה. לשלם בעת ובעונה אחת את חוב התגמיר המלוטש ולנסות לרדת לרגעים אל מעמקים ארכיטיפיים-פוקנריים, היוצרים מערך ציפיות כאילו עם הרומאן. הבא יגיע גם המשיח. אין צורך לומר - ניסיון מסוים של מבקר להשיג אימפקט מידי גם בתחום קווי גבול אקספרימנטאליים, או של רצנוט, גם ניסיון מסוים בכתיבה ספרותית, יוכיח כי הדברים אינם מתרחשים בדרך זו, לא יתרחשו כי צריך לשלם מחיר מסוים שהוא מחירו של הוויתור. הנקודה הארכימדית של מראית-העין הנמשכת הזאת היא ששני המספרים האמורים עומדים במרכזו של העיגול ומשגרים איתות לכל הכיוונים.

ייעשה כאן ניסיון-הגדרה נוסף להיקפה של בעייה: א.ב. יהושע מספק ברומאן מודל של גבר ישראלי שטחי, עורך-דין מצליח ומוצלח למראית-עין ועוד כמה מאפיינים לאחשובים. זהו המשל. עכשיו בא תור הנמשל: האם יש לתלות בא.ב. יהושע את אשם השיטחיות, או אולי הגיבור אקוויואלנטי למסיגרת האמצעים שבנו אותו, ואין להאשים את יהושע. זוהי שאלת-יסוד העלולה לטמון פח לכל העניין, הואיל והשאלות הן בעצם אחרות: האם הגיבור האמור באמת שטחי (בהשוואה למודל האב - ג'ייסון ב'הקול והזעם), ואולי המתואר הוא על פני השטח, ואם כן למי נייחס את המיגבלה, למספר או לגיבור? בשאלה האחרונה מובהר היטב האבסורד, ואפשר לכת עוד ולשאל מי מפיח חיים במי - המספר בגיבור או הגיבור במספר? ואם נוריד את רמת ההפשטה המבודחת של הדברים למישור אחר מעבר לצירופים המובנים מאליהם - הגדרתו של גיבור שיטחי, שקווי המיתאר לפיהם הוא בנוי אינם שיטחיים אלא מורכבים (שוב, ג'ייסון), אולי תובהר סוף-סוף רמת מראית-העין וההטעיה האופטית העלולה להתקיים ביסוד הערכה ביקורתית. לבסוף, אין זו שאלה שתצטמצם במערך ציפיות שיצרו אטמוספירה מוטעית בן נולעט קש וגבבה ונצעק קדוש, אלא האם יש משקל ממשי לנקיטת עמדה של מספר, ומה שוויים האמיתי של הדברים.

והדברים אמורים במספרים שנחשבו חלק עיקרי מהיקפה של סיפורת שנכתבה ונכתבת כאן. לאור ההשוואה, הכפוייה ואיני יודע עד כמה היא רלוואנטית, מובהר מקומו של יורם קניוק שאין לו קהל־מטרה, זה אשר לא ויתר, ועל כן המיבדה שלו רב עוצמה וכוחני אלף מונים. העובדה שבטווח מידי הדברים אינם פועלים כך, העובדה שהתהליך האוסמוטי של המסה, של עוצמת השפע שלו, ניכרת פחות על פני השטח, אינה מקהה את עוצמתה של המסקנה בכהואיזה.

שאלה: מה הם האירועים האחרים הנראים לך כחשובים בפרוזה הנכתבת כאן?

תשובה: יש בידי תשובה סריאלית, במובן מסוים, אם כי "עיצומה של האכזבה" שחלק ממנה שורטט בתשובה הקודמת עלול לעוות פרופורציות. לאורך תקופתזמן נמשכת, נראה לי הקאנון של דוד שחר (הקאנון ה"לוריאני") כהתרחשות רבת עוצמה, מתמשכת, הצוברת כוח פנימי והישגים שיש לאמוד אותם לא רק בקנה-מידה ספרותי, אלא במובן מסוים של קנה-מידה אסתטי. הישגים אלה הגיעו לשיא (ביניים) ב'יום הרוזנת', וייאמר כאן ברורות: על רקע הכתיבה הסינתטית והמאפיינים הסטריליים שהוזכרו, ואולי נחריף את האמירה - סטריליים מעבדתיים, ניגלית חטיבת הסיפורת המרכזית של דוד שחר כחומר שיש למוד אותו בקנימידה אחרים לחלוטין.

לכך אצרף הסתיגות. אין מדובר בכל הסיפורת של דוד שחר. אחדים מפירסומיו היו החמצות קשות, ואולם מהיבט מסכם יש בדברים כמה אפליקציות ספרותיות לעילא. איני יכול לקבל כמה מודלים של חשיבה פאשיסטית אשר הצבר שלהם הופך להיות מוחש. שוב, אין מדובר כאן בוויכוח על נקיטת-עמדה מנוגדות - אלא שחומר-הפסולת הללו פשוט מעכירים את הצלילות של ההישג. כמו כן נתפש דוד שחר לכמה פטישים מוזרים ולא נחוצים. קנה-המידה העצום של המערכת מקיים עדיין כמה בעיות שלא באו על פיתרון, כגון מערך-מתחים פנימי לאיברור כל צורכו, וסכנת היתפשות לנושאים צדדיים, המכבידים על התפתחות, ההתנייה ההדדית שבין חטיבות סיפור שונות אינה מצביעה על כיוון מוגדר. אי-לכך חריפה במיוחד סכנת הסיבוך המיבני העלול להוביל את כל חטיבת הסיפורת הזאת למבוי סתום. יחד עם זאת, מדובר בסימפוזיה בלתי-גמורה עדיין, ויש לקוות כי הדברים יקבלו את הפוקוס הנחוץ.

בקנה-מידה אחר, נראה לי קובץ סיפורי הילדות של יהושע קנו ('מומנט מוסיקאלי'), כאחד משיאייה הנכונים של חציית המגרש לכיוון ריאליסטי. משמח במיוחד שהמספר, לאחר חיפוש דרך שגם הוא לא בטל בשישים, החל עובד בתוך מערך קוארדינטיבי נכון. יש עוצמה ממשית בהסתפקות הזאת במועט, בטיפול בנופים שבמערך הלוקאלי וההתגדרות בנופים קונקרטיים, מזוהים ומחייבים - אלמנטים שחסרו בסיפורת המוקדמת של קנו ('האשה הגדולה מן החלומות') ועדיין חסרו תשתית פואטית מגובשת ('אחרי החגים'). בדיקת מערך הנובלות ב'מומנט מוסיקאלי' תצביע על התפתחות רבת ערך והיקף, כמעט מסיפור לסיפור. יהושע קנו הוא מיקרה קלאסי של נובליסט שהמרחב הספרותי כאן חב לו יותר משהוא חב למרחב הספרותי. אני סבור כי הוא ראוי לאשראי ספרותי רב יותר, אשראי שבוזבז רובו ככולו על אחרים.

לבסוף, סיפורת "תשתית" חשובה, האוחזת במתכוון ובאופן מדויק באמצעים נמוכים, המספקת נגיעה נכונה בנושאי תשתית חווייתיים שאפשר לשייך אותם לחלק ניכר מבני-דורי - הללו ששנות החמישים המאוחרות ותחילת שנות השישים היה זמן התפתחותם התודעתית. המדובר הוא בקובץ הסיפורים 'מחוץ לגדר' (יצחק לאור). חומרי הסיפור מקיימים נגיעה קונטראוורסיאלית ממשית בעולמות שתחום קיומם מצוי על יד הגדר, והגדר היא סוג של חלוקה או ליתר דיוק קו חותך בין שיכוני הוותיקים של ההסתדרות לבין המעברות. יצחק לאור נגע כאן, ולא תמיד באופן נעים או נוח, בפצע מוגלתי, שהפך לבסוף לחלק עיקרי מן המסובבים והסיבות שגרמו למהפך (שאינו פוליטי טהור בעיקרו) בחיי כולנו. גם השתיקה הרועמת וההתעלמות שבה נקלט הקובץ, או ליתר דיוק נדחה, מעוררת חשש כבד. באופן עיוור עד אירוניה פתר קוורום של קוראים גם מבקרים את ההתרחשות כאילו היא מתקיימת רחוק מכאן, במקום אחר, (ז"א בפרדס חנה). אגב, נראה לי כי קנו ולאור עומדים משני צדדיו של מעגל תימאטי זהה. קו ההתפתחות ב'מחוץ לגדר' מצביע על גיבוש

תימאטי ופיגוראטיבי, חיתוך נכון ואספקט מרתק נוסף - קו של אכזריות דומה לזה שגובש בתיאטרון של אנטונין ארטו. מאספקט אחר של העניין נראה לי הפער הבסיסי בין סוג האמירה של לאור לזה של א.ב. יהושע (או עזר, או כרמון) כמצביע דיכוטומי מפורש ורפרזנטטיבי - חלק ניכר מתוך עילית משכילית או משכילית למחצה חי עדיין בחלום וסבור שהוא חולם ממשות. עם זאת אין לפתור בשום פנים את 'מחוץ לגדר' כסיפורת בעלת קוארדינטות של "סיפורת חברתית" וכיצא בזה פיתרונות קלים והגדרות מיידיות לסיפורת חשובה.

למרות כל הנאמר כאן, עדיין לא נוצר קוורום מספרים שיתפוש את מקומם של עמוס עזר, עמליה כהנא כרמון וא.ב. יהושע. יש לכך היבט חמור: לא נושפים בעורפם. אין מי שימציא התרחשות שתנגוס בכתיבתם הנינוחה, אשר לפעמים נתפשת באופן החמור מכול - כמזלזלת בקוראיה הממשיים. מבחינה זו, המצב בסיפורת חמור פי כמה מבשירה או בביקורת.

שאלה: האם נראה לך שהביקורת הנכתבת כאן ניצבת ברמה הנאותה ביחסה לדיון בפואטיקה של סיפורת וביחסה לסיפורת?

תשובה: אין לדבר על ביקורת-ספרות ממשית מחוץ לכותלי האוניברסיטאות, מחוץ לכותלי האוניברסיטה נוצר למעשה וואקום, אין קיום ממשי, לא פרקטי גם לא אטמוספירי לביקורת הקיימת בזכות עצמה ומחוץ להקשרי המחקר הספרותי, שנראה לי דיסציפלינה שונה. קצות הקשת מאופיינים, איפוא, עלידי אנשי מחקר המספקים אינטרפרטציות של כלום על שום דבר מחד גיסא, וכגון מבקרים הכותבים בטון נמוך דברים תפלים ומקבלים שכר של כלום מאידך גיסא.

העיתונות המיידית, מיבצרה של הרצנויה, אינה מטפחת, או אינה חפצה לטפח משום-מה, ביקורת ממשית, עצמאית, מנותקת מהקשרים אוניברסיטאיים, ופונה בדרך-כלל אל עבר שני הקצוות האמורים. היחס למבקר ספרותי הוא כלמבקר התיאטרון או אפילו המבקר הפוליטי. התוצאה המיידית היא שחיקה עצומה בקרב אותם אשר פועלים בשדה. ואין זו רק השחיקה הכלכלית המציבה את המבקר מתחת לעשירון הנמוך ביותר בהונגיקונג, אלא השחיקה הנפשית שבמלחמה על כל שורת טיעון או הוכחה נוספת, וכיצא בזה מלחמות זוטות. הללו שאינם נשחקים נאמדים בקנה-מידה של דון קיחוטה. הם פועלים בוואקום, בהקשרים מופרכים (וזאת מבלי להגדיר את ההקשרים ההלו כ'לא מכובדים' במציאות שהיא דמיון או בדיון). המצב אינו טוב בהרבה בפרסומים ספרותיים יותר קוהרנטיים.

הדברים הנאמרים כאן הם תוצאתן של כמה מחשבות בעיקבות נסיון (קצר למדי) בשדה. דווקא בשעה זו, שעת בין-ערביים ספרותיים, אך גם ובעיקר קיומיים, חסר קורצוויל אחד, שיאמר דברים ברורים וחתוכים כשיש. שיעליל קריטריונים קבועים, ומתחתיו ייווצר מידרג של נקיטות עמדה. באשר לי - אני מוכן להסתפק בפחות. שיהיה שלמה צמח אחד שמרן ונוקשה בתורת סמן. קורצוויל אחד וצמח אחד הוא חסר לא רק לסיפורת הנכתבת, אלא לביקורת הנכתבת כאן, וכנגד כל מאפייניה הספוראדיים והדיליטאנטיים. מעבר לוויכוח ערכי לגבי קורצוויל או צמח, אחד מושחז כמו סכין, ובעיקר, נוקט עמדה מידי יום שיש. עם זאת ברורה לגמרי מופרכותם של הדברים: אין אטמוספירה, או קיום אטמוספירי לקורצוויל אחד או כגון קורצוויל. יתרה מזו, איני מאמין שהדברים יתרחשו, הם לעולם אינם מתרחשים באופן מקווה, ובדרך-כלל אינם מתרחשים כלל.

מאידך, נוצר גרעין מסוים של מבקרים, שכתבתם הביקורתית היא מעין צידה השני של כתיבתם הספרותית. לא הייתי מזלזל בכושר האבחנה שלהם בשום פנים, ולו רק מבחינה זו

שהם התנסו, הם יודעים דרכי כתיבה. עם זאת אין לדעת כמה זמן הם יחזיקו מעמד במובנו הפשטני של המושג. משמעות הדברים היא שביקורת, לטוב ולרע, קיימת גם קיימת, אבל בתחומי הגדרה של 'קו שני'. בניגוד למצב המסומן בפרוזה, בה קיים קו ראשון ללא קו שני, החסר בביקורת הוא קו ראשון. ואין זה מחמת חוסר בדמויות היכולות ליטול על עצמן את התפקיד, אלא כיוון שאותן דמויות הסיקו את המסקנה המתבקשת ומעדיפים את העיסוק המכובד יותר במחקר ספרותי, מחקר אסתטי, כל אשר נשייך אותו להגדרות מופשטות, שאין להן אחיזה בספר זה או ספר אחר המופיע בשדה. אחדים מהם כותבים באופן ספוראדי, מעין תשלום מס שהוא יותר נדבה לאביון.

לגאמא האוניברסיטאית של הביקורת (הקיימת בדרך-כלל בתחומי המלל האינטרפטיבי כמין אקוויוואלנט דיסציפלינארי "חדש" לביקורת ממשית) יש היבט אחר, שנראה לי החמור בכלום: המחקר הספרותי יצר מילון לשוני / מקצועי משלו, ובכך יצר מעין משוכה מוטעית לביקורת. אפשר להתעלם מן המילון הזה ולהתקיים מחוצה לו, אפשר לקבל אותו כפוי הר כגיגית ולנסות לעבור את המשוכה. עד כאן אין טוב מיוחד או רע מיוחד. החמור הוא, שמילון זה ייצר לא פעם מראית עין של טיעון סבוך, במקומות בהם הוא לא קיים. טיעון ממשית-מסובך מומר לא פעם בסיבוך שלמראית עין. על-ימנת לחדד את האבחנה ייאמר שאין זה רק מילון מקצועי, אלא גם מילון בעל איכויות מיצלוליות, וכל מערך האינטרפרטציות הזה הופך להיות מעין איתות סמוי, בידיאשי, לפעמים בידיאוניברסיטאי.

פרט לכך, ההתרחשות הספרותית הממשית היחידה מחוץ לכתלי האוניברסיטאות היא האכסניה למענה נכתבים הדברים הללו, ורק בה יתאפשר פירסומם - זו עובדה הבדוקה על ידי היטב, גם זה מאפיין.

מתוך הדברים הללו יובהר היטב יחסה של ביקורת במצב מתמשך של גסיסה כלפי הסיפורת והחותם הממשי של רוב היקפה. אין להתפלא, איפוא, יתר על המידה על פריצות הגדר ועל התרת הרשויות, ואולי גם ובעיקר על הזילזול שחלק מסיפורת מרכזית כאן ועכשיו מקיימת בקורא מודע, הוא בדרך כלל בודד (בניגוד ל"קהל-מטרה" האמור), ואין מי שיעמוד בפרץ ויקיים בדיקה ממשית של המלל. נדמה לי, אפוא, שעצם השאלה הוא מוטעה, צריך לשאול דברים אחרים, הרבה יותר בסיסיים.

שאלה האם יש איזו פואטיקה בסיפורת הקרובה לך במיוחד?

תשובה: זוהי השאלה הקשה ביותר - ולא מחמת שיקשה לפטור את העניין בהצבת מודל פואטי אישי מועדף מראש, אלא כיוון שהמצב בשדה ההתרחשות עצמו הוא סבוך ואינו נמדד, לדעתי, בקניימדיה פואטיים ממשיים. בעצם, צריך לרדת לגובה הרבה יותר נמוך, גם בהפעלת קניימדיה גם בבניית מערך-ציפיות.

השדה מבחינה זו הוא סבוך, ופועלים בו כוחות משפיעים שבהקשרים שפויים היו נחשבים חיצוניים. מהלכות שמועות אימים על גוף מסוים המנסה לכפות פואטיקה שהיא ניגוד ל"סד העגנוני". איני מוכן לפסול את הדברים על הסף, אפילו האימפקט הנוצר בסיכומו של דבר הוא בבחינת סיפורת מעבדה, בה גוברת המעבדה על הסיפורת. לא נוצר כאן 'מומנטום' ממשי, ולבטח לא ייווצר. הסיבה לכך היא פשוטה: השללה זו של פואטיקות קודמות שעדיין דומיננטיות למדי, לא חפפה במקביל הצעה ממשית לפואטיקה אחרת, אפילו סתם מודל סינתטי לשם תחילתו של הוויכוח. על רקע זה, מובהר מיקומו הבעייתי של הרומאן החדש של א.ב. יהושע, כחריג שאין לאמוד את טווח הוויטאליות הממשי של

המוקדים הרציניים שבו. למרות המודל המעניין שהציב א.ב. יהושע נגד הפואטיקה ה"עגנונית", קיים חשש רציני שהאפקט הסופי של הדברים יהיה לבסוף קוריוז.

נראה בעליל, כי כל המתרחש בסיפורת, החל בדור הפלמ"ח ועד היום, הוא הרכבה, הכלבה ומוטאציה רחוקה של הסיפורת העגנונית, כאשר העקומה היחידה המתקיימת בקו עולה היא רמת התייחום, המושקעת בדברים. אגב, לדבר יש היבט מפתיע ואפילו מבדח - סיפורת זרודה, ממוסחרת על-פי כל קנה-מידה, כגון 'שדה ושידות', מפעילה לא פעם מודלים לשוניים של עגנון, לעיתים זוהי פארודיה עצמית מוחלטת. תחום השפעה פואטי אחר, הגם רחוק ומוחש פחות, יש לו מהלכים בעיקר בתוך הז'אנר הקיבוצי של הפרוזה - ברנר.

ואולם, אין לדבר על פואטיקה ברורה, מן הסוג שניתן לאמוד אותה, לכבד אותה או לתקוף אותה. לא ניתן להצביע על מספר זה או על מספר אחר כממשיכו הממשי של נוסח קודם, הדברים בדרך-כלל מעורבים למדי, אימוץ מודל מסוים וזניחתו, ודילוג אל עבר מודל אחר נהפכו להיות דבר מקובל לגמרי. יחד עם זאת, קיימת מעין הסכמה כללית, אטמוספירית, שהביקורת גרמה להיווצרותה, הבודקת את הדברים בקנימיה עגנוניים-פואטיים, והאטמוספירה הזאת קובעת מסמרות יותר משאפשר להודות. הראייה הראשית היא טווח-ההמשכיות הקצר של אקספרימנטים מסוג אחר, והמבוי הסתום לפניו עצרה סיפורת ניסיונית כגון זו של יצחק ארפזו. בעל 'מות ליסאנדה' פעל בעצם בתוך וואקום אטמוספירי.

מאפיינים נוספים, מפתיעים למדי, הראויים לבדיקה מקיפה - מיעוט מצבי הרגרסיה בצד המתואר, שימוש מתמיד באירוניה, ניסיון לקיים היבט מנוכר - כל אלה הם מאפיינים חיצוניים של פואטיקה עגנונית, או אולי אלה הם המאפיינים הקלים והמידיים שאפשר להעתיק. יושם-נא לב, כי למרות שאת ה"מצב הקיומי" אפשר וצריך לאפיין כעיצומה של רגרסיה, אין שיעתוק של הדברים בסיפורת הנכתבת. לכל היותר נכתב - על מצב של כירסום פנימי. הוא נתפש כבעל פוטנציאל עומק רב יותר.

נדמה לי שהבסיס בכל זה אינו נכון. יש יותר 'סופרים מבצעים', מאשר סופרים 'מייסדים'. בחינת המצב המתמשך טישטשה את קווי-ההיקף הממשיים של ההגדרות, ועיקר הדגש הוא על ביצוע. שוב הטעיה אופטית: א.ב. יהושע ושותפיו נתפשו כמייסדיה או כיוצריה של פואטיקה חדשה, כיוצרי מילון-מושגים ספרותי חדש, הללו שפרצו את הגדרות. הכוונה היא, כמובן, לגדרות הריאליזם המוגבל של דור הפלמ"ח. מכל יתר הבחינות מקיים יהושע המוקדם המשך ל'ספר המעשים' של עגנון. חודו של הוויכוח הוא בשאלה האם נוצרת סינזזה חדשה בין 'כתב ידו' של יהושע לבין ספר המעשים של עגנון, או אולי המדובר הוא בשיעתוק מחודש של עגנון בלשון אחרת, לאו דווקא תלמודית-מישנאית. זהו רובו ההיקפי של שדה הוויכוח הפואטי, לדעתי. הדברים כבר נושאים אופי של מישואה ואפשר בהחלט להמיר את יהושע בכהנאי-כרמון, וכיו"ב.

אין זו אריוק שאיפת-לב אישית, אלא גם עניין שבנחיצות - צריך לבסס דברים על מישור אחר. המודלים המוצעים אינם רחוקים מן הדעת, והמאמץ שיוביל לגילויי המאגיה הטמונה בהם הוא כדאי בחשבון רווח והפסד ספרותי, ולא מבחינה זו בלבד, של הרחבת הספקטרום, אלא שבהקשרים חיצוניים מסוימים, הקשר של חנק, של אין מוצא, ולא רק אישי, אלא גם ובעיקר כללי, התייחום העגנוני אינו מספק. צריך לפנות אל ברדיצ'בסקי ואל גנסיין. התחושה היא שהם נגעו בתשתיות מיתיות. יאמר שנית - הפואטיקה הברדיצ'בסקאית וגם המשכה הגנסיני (מאספקטים אחדים) נראים לי תואמים יותר את המצב, פחות או יותר בקומפוננט

הלשוני שהוצב בראש דבריי - בתוך 'עיצומה של הרגרסיה', וכעת יובהר ההקשר הרחב יותר, לא רק ספרותי של הדברים.

לכסוף, האם יש לדברים איזה מימוש, או אולי הם בגדר שאיפת לב אישית מנותקת מהתרחשות ממשית? התשובה על כך אינה פשוטה, וסכנת הרפלקסיה של מישאלת-הלב כבדה למדי. מכל מקום, נראה לי 'זכרון דברים' בתורת סמן מסויים של הכיוון המותווה, ואולי הטכסט היחיד שהצליח לפרוץ אל חוג הקאנון המוסכם מכיוון אחר של הדברים, ורק צר ומר שלא יהיה ל'זכרון דברים' המשך. כך נראה לי 'מחוץ לגדר' כשייך לפורום האמור. קיימות אתחלות אחדות של מספר לימוכר לי, שקראתי ממנו דברים מועטים, בשם ישראל ברמה, וכן אספקטים מסויימים בכתיבתו של יורם קניוק. אין ספק שהיקף העיגול כולו הוא בבחינת 'דעת מיעוט', ושאלת העתקת-הדגשים היא מעינינה של סיפורת, ואמורה להיות עיניינה של הביקורת. ובהקשר זה ייאמר דבר נוסף - העובדה שהדברים לא הגיעו אפילו למדרגת תחילתו של ויכוח הנאמד בקנרימדיה ערכיים מחזקת את הדברים שנאמרו כאן לגבי עקרותה של הסיקורת האינטרפרטיבית - אוניברסיטאית שהיא כיום רוב היקפה של הביקורת הנכתבת כאן. עם כל זאת, יש לשים לב למופרכותן של ההגדרות המבקשות להעתיק דגשים פואטיים. רוב הדברים הם בבחינת פרדיקציה יותר מאמידת התרחשות ממשית, והדברים טובבים במעגל וחוזרים אל תחילתם, לשאלת הוואקום האטמוספירי. העובדה שפני השטח מצביעים על חוסר מוצא תעניק אולי תוקף לבדיקה מחודשת של המארג.